

Շուշանիկ Սաղյան,
բ.գ.թ., դոցենտ, ավ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն,
E-mail: shushaniksagyan@mail.ru

«ԱՐՑԱԽ» ԲԱՆԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ՀԻՄՆՈՎ ԲԱՂԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳՐԱԿԱՆ ԼԵԶՎՈՒՄ

Արցախ բառակազմական հիմքով բաղադրությունների համակարգն էապես ընդլայնվել է XX դ.՝ կապված մեր երկրի՝ աշխարհաքաղաքական զարգացումների նոր ոլորտ ընդգրկվելու հետ:

Ածանցավոր կազմությունները ժամանակագրորեն սկզբնային են: Դրանց հարաբերականորեն փակ համակարգ լինելը հնարավորություն է ընձևում ներկայացնելու հարացուցային շարքը՝ -ական, -ային, -անալ, -յան, -ոտ, -վարի, -վել, -ցի, -ուիի ձևայիններով:

Բաղադրությունների բաց համակարգի՝ մեր կողմից ուսումնասիրված բաղադրությունները հիմնականում երկբաղադրիչ հոդակապով կազմություններ են: Վարչական ոլորտում գործում են նաև հապավված կազմություններ:

Բանալի բառեր՝ ածանցյալ, բաղադրող հիմք, բաղադրություն, բառակազմական կաղապար, բառակազմական հարացույց, բառակազմական հիմք, բաղադրություն, նախածանց, վերջածանց, տեղանուն

Шушаник Сагьян,
к.ф.н., доцент, кафедра армянского языка имени ак. С. Абрамяна,
E-mail: shushaniksagyan@mail.ru

**СОСТАВНЫЕ СЛОВА ИЗ СЛОВООБРАЗУЮЩЕЙ ОСНОВЫ «АРЦАХ»
В ЛИТЕРАТУРНОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ**

Система составных единиц из словообразующей основы «Арцах» существенно расширилась в XX веке в связи с новыми геополитическими развитиями.

Парадигма производных слов, несколько единиц которой более ранние образования, включает суффиксы -ական, -айին, -անալ, -յան, -ոտ, -վարի, -վել, -ցի, -ուիի :

Парадигма составных слов, которая является открытой системой, закономерно пополняется новыми единицами. В них главным образом сочетаются две словообразующие основы с соединительной гласной. Административным являются несколько аббревиатурных единиц.

Ключевые слова- префикс, производные слова, словообразующая основа, словообразовательная парадигма, соединительная гласная, составные слова, суффикс, топонимическое имя

Shushanik Saghyan,
doctor of philology, chair of armenian language,
E-mail: shushaniksagyan@mail.ru

**COMPOUND WORDS WITH STEM OF DERIVATION «ARTSAKH»
IN THE LITERARY ARMENIAN**

The article deals with compound words with derivational stem «Artsakh» in the literary Armenian. The system of these words has extended in the XX century.

The paradigm of derivation includes prefixes -ական, -ային, -անալ, -յան, -ոտ, -վարի, -վել, -ցի, -ուիի . Some of them are ancient derivatives.

The paradigm of compound words is the open system and has regularly been extended mostly by words with two stems. There are mixed abbreviations too.

Key words- compound word, connecting-vowel, derivative, paradigm of derivation, place-name, postfix, prefix, stem of derivation.

Արցախ բառակազմական հիմքով բաղադրությունները հատուկ են գրային հայերենի բոլոր փուլերին: Նշված հիմքին առնչվող բառակազմական հարացույցը գրական տարբերակում էականորեն ընդլայնվել է XX դ.-ից՝ կապված Արցախի՝ աշխարհաքաղաքական զարգացումների նոր ոլորտ ընդգրկվելու հետ:

Ժամանակագրորեն սկզբնային են ածանցավոր կազմությունները: Հարացույցը (ըստ Գ. Ջահուկյանի՝ բառակազմական նեղ հարացույց¹) նախ և առաջ ընդգրկում է վերաբերական իմաստով -ական, -ային, -յան հոմանիշ ձևայինները: Արցախական, արցախային կազմությունները մատենագրական վկայություններ են: Առաջինով է հարադրվում Արցախ տեղանվան պատմական տարբերակը՝ Արցախական աշխարհ: Ածանցյալը, նաև տեղանունն արդի հայերենում իբրև հին հորինվածք բարձր, նույնիսկ պաթետիկ ոճի արտահայտություններ են, քիչ գործածական, օրինակ՝ Իսկ հայերը, հայությունը, հին Արցախական աշխարհի տներն ու մեծ գրկայները ոտքի էին ելել²: Կան՝ արցախական հերոս, արցախական բարբառ (Ղարիբյանն էլ իր հերթին մի ընդարձակ քարտեզ էր գծել արցախական բարբառի տիրապետության սահմանները ցույց տալու համար³), արցախական գրականություն (Ահա այս բանահյուսությունն է, որ արցախական գրականության համար տակավին մնում է որպես «հենքն իր»⁴), արցախական ոգի (Պարզև սրբազանը երկինք էր առաքում արցախական ոգու հաղթության աղոթք⁵), արցախական մուսս

Ղարաբաղի բարբառի դարձվածները, Ստեփանակերտ, 2007, Մարգարյան Լ., **Արցախի բանահյուսության լեզուն**, Ստեփանակերտ, 2011 և այլն:

¹ **Ջահուկյան Գ.**, Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Եր., 1989, էջ 161:

² **Ուլուբաբյան Բ.**, Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Եր., 1994, էջ 19:

³ Մ.ու., էջ 274:

⁴ **Սարիճյան Ս.**, Բանաստեղծի հայտնությունը, Ստեփ., 1998, էջ 2:

⁵ Մ.ու., էջ 17:

(Ժամանակի հոգեբանական բեկումները նրևի այլ խոսք էին հուշում արցախական մուսաներին¹) և այլ արտահայտություններ:

Արցախյան կազմության վկայություն կա Ստեփանոս Սյունեցու պատմագրության մեջ՝ իբրև բարբառի անուն: Նշված երկու ձևերից մեկը համարվում է «արցախ» բառը, որը համարվում է արցախական միավորը: Արցախը շրջանում ամենաբնական ընդլայնված իմաստային դաշտ է ձևեր բերել՝ ստացականության, վերաբերության, ծագման և այլ նշանակություններով՝ *արցախյան պատերազմ/գոյապայքար/ հակամարտություն* և այլն, *Արցախյան լեռնաստան* (Մտածել են, որ այստեղ, Արցախյան լեռնաստանում է լուծվում թուրք-թաթարական մեծ երազի ամենակարևոր օղակի հարցը²), *արցախյան նվագարան*³ (բանաստեղծությունների ժողովածու՝ նվիրված Արցախին) և այլն: Բնավոր բառ մի շարք կապակցություններում համարվում է հատկանվան տրական հոլովածու կամ *-ցի*-ով բաղադրությանը՝ *արցախյան բարբառ-Արցախի բարբառ, արցախյան հանդիսատես-Արցախի/արցախցի հանդիսատես* :

Ընդլայնված գործառնում ունի *-ցի* տեղանիշ ձևայնությամբ կանոնական *արցախցի* անվանումը: Նրա տարբերակը՝ *արցախնցի*-ն, անհատական խոսքային համակարգում է գոյակցում: Չափազանցում դա կարող է առնչվել վանկարանության պահպանման խնդրին. օրինակ՝ Է. Գրիգորյանի հետևյալ տողերում՝ *Արար աշխարհի գիտի հիմա Արցախնցու կտրք անառ*⁴: Իսկ Հր. Բեգլարյանի բանաստեղծություններից մեկում հանգստորումն ապահովվել է *-նցի* վերջույթով (Ճիվադներ, -ասագ մեծ արցախնցին, Հերիք է ինչքան մեզ ծանակեցիք⁵): Հ. Խաչատրյանի լեզվում *արցախցի-արցախնցի* գուգաձևությունն ի դեպ որոշակի օրինաչափությամբ չի իրագրվել, գեղարվեստական որևէ հնարք չի ստեղծվել:

Արցախյան կանոնական կազմությունն այն հայկական եզակի բաղադրություններից է, որտեղ նախատիպի ցույց տված տեղը երկրամաս է: Լեզվաբանների արձանագրած *տեղանուն+ստեղծիչ անանց* կադապարով բառերի համակարգում⁶ կան միայն *աշխարհամասի, երկրի, քաղաքի անվանում* սերող հիմքով կազմություններ՝ գերակշիռ մասով օտար՝ *եփրատի, ամերիկոսի, ավստրոսի, վանուսի* և այլն: Տեսականորեն անանցի են բոլոր տեղանունները, սակայն խոսքային համակարգում գործառնում են նկարագրական կառույցները. օր.՝ *Սյունիքի/սյունցի, Գեղարքունիքի կին, աղջիկ* և այլն: Նշված անանցայլ լայն կիրառություն ունի հրապարակախոսության մեջ և գեղարվեստում:

Արցախի աշխարհաքաղաքական զարգացումները՝ պատերազմի ելքով՝ նպաստել են հատկանվան իմաստային դաշտի զարգացմանը՝ փոխանվանական, փոխաբերական նշանակություններով: Դրա հիմքի վրա ևս ստեղծվել են բաղադրություններ, օրինակ՝ *արցախոտ* կազմությունը, որը համարվում է *տեղանուն + -ոտ* արտակարգապարային սակավ կազմությունների շարքը: Ենթադրելի է *Արցախը հիշեցնող* իմաստը: Այն համատեքստային կիրառության մեջ ձևեր է բերել *Արցախի հակամարտությունը, հերոսական պայքարը հիշեցնող* նշանակությունը՝ Խավարի դեմ անխավար... Եռաբլուր արդուբոս, Եռաբլուր արցախոտ⁷ :

Հատկանունների բայացման նորագույն գործընթացում բայակերտ ձևայնության գուգաձև ձևերով գոյակցող սակավաթիվ բառերի համակարգում⁸ են նաև *արցախանայ-արցախյով* կազմությունները՝ Ես Ապրում եմ Ղարաբաղում, Եվ չեմ ապրի մեկ այլ հողում...Եվ կմեռնեմ պավերիս պես Արցախացած նրա կողում⁹: Համատեքստային միասնական կիրառություն կա Ս. Խանյանի չափազանցում՝ *Ազնրական մահերի դեմ Բունցքով է արևաբաղձ, Արցախյով է Արցախի պես, Մարտնչում է Արցախացած*¹⁰:

Այսպիսով՝ անանցայնների համակարգը գերազանցապես վերջածանցավոր միավորներ է ներառում: Նախածանցավոր սկզբնատիպ կառույցներ չեն գործառնում, որն առնչվում է նաև հիմքի բնույթին, քանի որ հատկանունների հետ անանցների գուգաձևության սահմանափակվածություն կա: Ենթադրելի է *ան-* ժխտականի գոյությունը հարազույցում՝ իբրև այն օրինաչափության արտահայտություն՝ ըստ որի՝ «Տեսականորեն հայերենի բոլոր գոյականները կարող են ստանալ *ան-* ժխտական նախածանցը»¹¹: Այսպիսով՝ *Արցախ* հիմքը կարող է անանցվել *ան-* ժխտականով՝ *Արցախի գոյությունը բացառում* իմաստով:

Բարդման եղանակով կազմությունները, ի տարբերություն անանցայնների, բաց համակարգ են, ստեղծվում է ընդլայնված հարազույց (ըստ Գ. Զահուկյանի՝ բառակազմական լայն հարազույց¹²): Ըստ մեր ուսումնասիրությունների՝ օրինաչափորեն գերակշռում են հողակապով կազմությունները: Անհոգակապ են *Միջնարցախ, Արցախամուր* բարդությունները: Սրանք պատմական անվանումներ են: Առաջինն այն եզակի կազմություններից է, որտեղ *Արցախ*-ը բաղադրող հիմք է: Երկրորդը գոյություն ունի *աշխարհ* բառի հարադրությամբ՝ Մատենագրական վկայություններում նախնական են նկարագրական կապակցությունները՝ *ամուր գառառն Արձախայ, զնաց յամուրն Արցախայ*¹³:

Արցախ սերող հիմքին բաղադրվել են տարբեր հիմքեր: Այս ամենն առաջացրել է բառակազմական զանազան իմաստներ. *Արցախ*-ը ստացել է վերաբերության, հանգման, սերման իմաստները: Հարազույցն ընդգրկում է *-անուն, -բույր, -գետ, -գիրք, -դավ, -դարձ, -թույր, -ծին, -կաց, -ծույլ, -մարտ, -մետ, -մերձ, -պաշտպան, -սեր, -տիպ, -ցույց, -փրկիչ, -որդի*¹⁴ և այլ բարդող հիմքեր: Ստեղծված բաղադրությունների մի մասում գործում է *Արցախ-պատերազմ-կորուստ* գուգաձևների հիմքի վրա զարգացած իմաստը:

Մեկ հոդվածի սահմաններում նշված համակարգը մանրամասնելու անհնարինության պատճառով անդրադառնում ենք միայն որոշ կազմությունների:

Արցախահայ կազմությունը բաղադրող հիմքի երկգործառնող հատկանիշը պահպանել է՝ գոյականական իմաստի գերակշռությամբ՝ *Արցախահայերը* մեծ զոհերի գնով հաղթեցին այդ ահեղ գոտեմարտում: Կա նաև *n* հոլովիչով հնատիպ քերականական ձև (Գանձակում բնավորված Նուրի փաշան ու նրա տեղական գործակալներն ուշի ուշով հետևում էին

¹ Ն.ս., էջ 17:
² Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, էջ 20:
³ Գաբրիելյան Գ., Արցախյան նվագարան, Եր., 2002 :
⁴ Գրիգորյան Է., Անդարձ կարոտ, Ստեփ., 2000, էջ 27 :
⁵ Բեգլարյան Հր., Լեզնեդար բանակը, «Հույսի ճանապարհ», N3, 2007 :
⁶ Գալստյան Ս., Ածանցումը և անանցները ժամանակակից հայերենում, Եր., 1978, էջ 177 :
⁷ Ըստ Ս. Էլոյանի «Արդի հայերենի նորաբանությունների բառարան»-ի, Եր., 2002, էջ 75 :
⁸ Տես՝ Միսայան Ս., Հատուկ անուններից կերտված բայեր, Ստեփ., 2004, էջ 59 :
⁹ Գաբրիելյան Գ., Արցախյան նվագարան, էջ 103:
¹⁰ Խանյան Ս., Իմ ծիսածան, Ստեփ., 2001, էջ 189 :
¹¹ Գալստյան Ս., Ածանցումը և անանցները ժամանակակից հայերենում, էջ 194:
¹² Զահուկյան Գ., Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, էջ 161:
¹³ Տես Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, էջ 16 :
¹⁴ Մեծ մասն ըստ Ս. Էլոյանի «Արդի հայերենի նորաբանությունների բառարան»-ի, Եր., 2002:

արգալսահայոց համագումարին...¹⁾: Ի դեպ, գրավոր խոսքը մինչ XX դ. ունի *Ղարաբաղի/ Արցախի հայ բնակիչ/բնակչություն* կապակցությունները: Ածականական կիրառության օրինակներից են՝ Բաղամյանը հրապարակում էր ցուցակներն արցալսահայ նահատակների²⁾:

Վարչական խոսքում տեղ են գտել հապավման եղանակով համադրված *Արցախբանկ, Արցախեներգ, Արցախեկ, Արցախգագ, Արցախկապ, Արցախիտոտ* և այլ կազմություններ: XX դ. գրական տարբերակն ունի նաև *Արցախ* հատվածական հիմքով *Արցախ-դարաբաղյան* իմաստաբանորեն չտարրոշված կազմությունը. օրինակ՝ *արցախ-դարաբաղյան բարբառ* (ըստ Բ. Ուլուբաբյանի), կամ Ս. Սարինյանի խոսքում. «Ինչպես էլ գնահատելու լինենք, այնուամենայնիվ, փաստ է, որ մինչև վերջին ժամանակներս *Արցախ-դարաբաղյան* գրականության աշխարհայացքը ներփակ էր, որոշ իմաստով տեղային ու ինքնաբերական»³⁾:

Արցախ հիմքով ստեղծվող լեզվամիավորները կարող են պարզապես բառատարբերակների առաջացման հիմք դառնալ, օրինակ՝ *արցախածնունդ* (Չմոռանանք, որ հեթանոսական շրջանի ամենալավ ավանդավեյներից մեկը ևս արցախածնունդ է⁴⁾) բառի գոյությունը, եթե հաշվի առնենք, որ լեզվահամակարգն արդեն ունի *արցախյան* բառը, կամ խոսքային համակարգն ունի լեզվախնայողությամբ ստեղծված *արցախածին* կազմությունը:

Արցախ հիմքով կազմությունները նաև ձևաիմաստային հարաբերակցությամբ են կապակցված: Հումանային գույզեր են՝ *արցախցի-արցախածին, արցախամերձ-արցախաղավ*: Վերջիններիս հակադրվում է *արցախապաշտպան-արցախամետ* գույզը: Մասի-ամբողջի հարաբերությամբ են ներկայանում՝ *արցախցի-արցախորդի, արցախտի* կազմությունները: Կան միավորներ, որոնք, տարբեր ստեղծագործողների լեզվահամակարգում լայն շրջանառվելով, իմաստի ընդլայնման են ենթարկվել, օրինակ՝ *արցախաբույր* կազմությունը, որն ուղիղ իմաստով նշանակում է *Արցախ տեղանքին հատուկ բույր*⁵⁾: *Մորս ձայնը զանգակում է լեռների մեջ, փարվում հողիս արցախաբույր*, ...*ժառեր՝ ծանրաբեռնված արցախաբույր մրգերով*⁶⁾: Այլաբերական իմաստավորում է առաջանում ոչ առարկայական իմաստ ունեցող բառերին գուգորդվելու դեպքում՝ *Արցախտիին...արցախաբույր իր այդ պարով...*⁷⁾: *Դա իմ երգն է արցախաբույր*⁸⁾:

Մույնահունչ միավորներից են՝ *Արցախաշեն* հատկանունը, որը Հ. Խաչատրյանի կողմից նշվել է իբրև *Դաշքույաղ* – ի (Ասկերանի շրջան) հայկական տարբերակ⁹⁾ և *Արցախը շենացնող* նշանակությամբ ածականը՝ Ինձ թվում է, թե ննջում ես Հոփորի ավն արցախաշեն¹⁰⁾: *Արցախամայր* տարրոդունակ կազմությունը համատեքստային տարբերակված իմաստներով է գործառում տարբեր հեղինակների մոտ: Ժ. Բաղդասարյանն այն գործածել է *արցախցի մայր* իմաստով՝ *Արցախամոր աղոթքները Երկինք հասցնող Մի երգարան, Արցախյան գարուն, կներնս դու ինձ՝ արցախամորս*¹¹⁾ (հեղինակը ժողովածուում կապակցական տարբերակն ավելի շատ է կիրառել՝ Լալիս է Արցախի մայրը, Այս ի՞նչ հիվանդություն է հոգեմաշ է անում Արցախի մորը): Ս. Խաչանյանը նշված բառը կիրառել է *մայր Արցախ* իմաստով՝ Երազներով միաձույլ, երկրի հանդեպ մի ոգի, Արցախամոր գրկի մեջ՝ մի ծաղկեփունջ, մի հոգի¹²⁾:

Արցախ հիմքով բաղադրությունները գործառական զանազան երանգներ ունեն, խոսակցական *արցախավարի*, գեղարվեստական՝ *արցախաբույր, արցախաթույր*, վարչական, գիտական: Համակարգում զգալի են հեղինակային կազմությունները: Այսինքն՝ ստացված բաղադրությունները թե բնօրրանի գեղագիտական ընկալման, թե քաղաքական մտածելակերպի լեզվարտահայտություններ են և ժամանակագրորեն տարբեր են: Բավականին դիպուկ է արտահայտվել Ս. Սարինյանը. «Ղարաբաղը ավելի շատ դիտվում էր դրսից, քան բացահայտվում ներսից, և ղարաբաղյան մտիվը գերազանցապես հնչում էր որպես էկզոտիկա, հայրենի եզրերի ժամանակակից նոստալգիա: Այժմ բոլորովին այլ է իրողությունը: Վերջին տարիների իրադարձությունները Արցախը դուրս բերեցին աշխարհագրական ու էթնիկական իր ներփակ կացությունից և խաչաբեկեցին քաղաքականության միջազգային կոորդինատների վրա»¹³⁾:

Այսպիսով՝ *Արցախ* բառակազմական հիմքով ստեղծված տասնյակ միավորները ներկայանում են բառակազմական տարբեր եղանակներով, իմաստներով: Ստեղծված եզակի կաղապարները նորից վկայում են մեր լեզվի ճկունությունը:

Արցախ հիմքով կազմությունների երկրորդային բաղադրումները քիչ են՝ *ամենաարցախցի*¹⁴⁾, *արցախահայություն*, *արցախաշենցի*¹⁵⁾, *հակաարցախյան* (Մրանք բոլոր հակահայկական էին, հակաարցախյան¹⁶⁾), *արցախասիրական* (Բայց որովհետև դեկավար Արկադի Վոլսկին էր նրա ոգին, ամենավճռական դեմքը, որն իր գործնական ու գաղափարական, մանավանդ պարզապես արցախասիրական հատկանիշներով որոշում էր կոմիտեի գործունեության որակը...¹⁷⁾):

Ի հակադրում *Արցախ* հիմքի՝ *Ղարաբաղ*-ը բառակազմական գործընթացի մեջ սակավ է ներառվում: Հայկական գիտակցության մեջ *Արցախ-Ղարաբաղ* անունների ծագումնաբանական տարբերակումը հայկական-օտար հիմունքով, նպաստում է *Արցախ*-ով հարագույցի ընդլայնված լինելուն: Դրան հավելվում է նաև այն, որ *Արցախ* բառը բարեկուն է, համեմատենք՝ *արցախյան-դարաբաղյան* (մասնություն գործառում է նաև *լեռնայինդարաբաղյան* կազմությունը՝ *լեռնայինդարաբաղյան հակամարտություն/ կարգավորում* և այլն¹⁸⁾), *հակաարցախյան- հակաղարաբաղյան, հակաղարաբաղյան*, *արցախահայ-ղարաբաղահայ, արցախվել-ղարաբաղվել* (այստեղ ակնհայտ է նաև իմաստային տարբերակվածությունը)՝ Ես որպես հին Հայաստան, Ղարաբաղված մի փունջ եմ¹⁹⁾ և այլն:

Նկատելի է նաև այն, որ *Արցախ* հիմքով կազմություններն արցախյան գրականության մեջ շատ չեն, սա նաև վկայում է գերազանցապես հայկական էթնոգիտական տարրը արցախցիներին մտածելակերպում:

¹ Ուլուբաբյան Բ., Արցախյան գոյապայքարը, Եր., 1994, էջ 26:

² Ն.տ., էջ 167:

³ Սարինյան Ս., Բանաստեղծի հայտնությունը, էջ 1:

⁴ Ն.տ., էջ 39:

⁵ Հակոբյան Վ., Արցախա ծուխ, Եր., 1989 էջ 181:

⁶ Դիզակ Գ., Արցախցիներ, Եր., 1990, էջ 48:

⁷ Հակոբյան Վ., Արցախա ծուխ, էջ 58:

⁸ Գաբրիելյան Գ., Արցախյան նվագարան, էջ 28:

⁹ Խաչատրյան Հ., Հայաստան երկիր ուխտավայր, Ս. Էջ., 1998, էջ 103:

¹⁰ Խաչանյան Ս., Արցախի սիրտը, Ստեփ., 2015, էջ 179:

¹¹ Բաղդասարյան Ժ., Սիրտս ձաք տվեց, Ստեփ., 1999, էջեր 4, 39:

¹² Խաչանյան Ս., Արցախի սիրտը, էջ 181:

¹³ Սարինյան Ս., Բանաստեղծի հայտնությունը, էջ 2:

¹⁴ Հակոբյան Վ., Կ. Հակոբյանի «Նվիրում» ժողովածուի ներածական:

¹⁵ Խաչատրյան Հ., Հայաստան երկիր ուխտավայր, էջ 103:

¹⁶ Ուլուբաբյան Բ., Արցախյան գոյապայքարը, էջ 167:

¹⁷ Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, էջ 297:

¹⁸ Տես Մտանիլավ Տարասով, «Լեռնային Ղարաբաղ. ո՞վ է շրջանառության մեջ դնում «Պուտին» օպերացիան», «Ազատ Արցախ», 2016, N100:

¹⁹ Բոչարյան Ա., Աստվածամոր աչքերը, Եր., 1991, էջ 49: